

Mikołaj Tarkowski
Uniwersytet Pomorski w Słupsku
ORCID: 0000-0003-1985-915X
mikolaj.tarkowski@upsl.edu.pl
<https://doi.org/10.34858/api.3.2024.68>

Notariat w Imperium Rosyjskim i Królestwie Polskim – przejawy unifikacji i odrębności (1866-1915)

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest rozwinięcie tezy obecnej w literaturze historyczno-prawnej, iż urząd notariatu w Królestwie Polskim, po rozciągnięciu w 1876 roku na te ziemie prawodawstwa obowiązującego od 1866 roku w Imperium Rosyjskim (z zachowaniem niektórych różnic), został poddany procesowi unifikacji¹. Tak określony cel niniejszego opracowania, możliwy jest do osiągnięcia na podstawie charakterystyki, zarówno ustroju i głównych zasad funkcjonowania notariatu w świetle norm ogólnorosyjskiego ukazu z 14 kwietnia 1866 roku, jak również ukazu z 19 lutego 1875 roku, który był przykładem aktu prawnego dostosowującego nową strukturę i działanie notariatu w Cesarstwie Rosyjskim do uwarunkowań prawnych obowiązujących w Królestwie Polskim. Ponadto w celu scharakteryzowania uwarunkowań decydujących o tendencji unifikacyjnej, z drugiej strony zaś pewnych odstępstw od tej reguły (na zasadzie wyjątków potwierdzających ogólny przyjęty przez władze polityczne trend) przedstawiono argumenty środowiska notariuszy Królestwa Polskiego, występujące po 1875 roku. Ekspozowane były one głównie na łamach „Gazety Sądowej Warszawskiej”.

Notariat w Cesarstwie Rosyjskim w świetle ukazu z 14 kwietnia 1866 roku

Rozwój historyczny instytucji notariatu w Imperium Rosyjskim zakładał potrzebę istnienia publicznych organów spełniających funkcje notarialne². Powołanie notariatu miało związek z umacnianiem się idei kapitalistycznych i przeprowadzanych w związku z tym reform

¹ H. Drzewiecki, *Zarys dziejów notariatu w Polsce*, Warszawa 1927, s. 60; zob. też: D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007, s. 78.

² A. Niemirowski, *Przegląd ustaw notarialnych obowiązujących obecnie w Europie*, Warszawa 1880, s. 26.

społecznych i państwowych³, zwłaszcza w drugiej połowie XIX wieku w Rosji. Jednocześnie idea ta odpowiadała głównym zadaniom, jakie były stawiane przed notariuszami funkcjonującymi w ramach prawodawstwa obowiązującego w takich państwach, jak: Francja, Bawaria⁴ i Austria⁵. Na fali zmian zainicjowanych w 1864 roku w Cesarstwie Rosyjskim ustawami sądowymi Aleksandra II przystąpiono do wdrażania reformy notariatu⁶. Zgodnie z ogólnymi założeniami instytucja ta stała się częścią zmodernizowanego w drugiej połowie XIX wieku systemu wymiaru sprawiedliwości⁷. Ustalono jednocześnie nowy porządek sporządzania przez notariuszy aktów, którym nadano cechy dokumentów publicznych. Nowy ustrój notariatu zorganizowano na podstawie ustawy z dnia 14 kwietnia 1866 roku. Prace nad ustawą trwały od 29 września 1862 roku. Odpowiedzialność za przygotowanie projektu tego aktu prawnego spoczywała na urzędnikach zatrudnionych w II Oddziale Kancelarii Własnej Jego Cesarskiej Mości⁸. Zakres przedmiotowy rosyjskiej ustawy o notariacie obejmował następujące obszary: ustrój notariatu, status prawny archiwów notarialnych i starszych notariuszy oraz notariuszy (nazywanych niekiedy w literaturze „młodszymi” lub „zwykłymi”), nadzór nad notariuszami oraz pociąganie ich do odpowiedzialności służbowej, jak również opłaty notarialne⁹.

Załatwianie spraw notarialnych, pod nadzorem sądów, należało do osób sprawujących urząd notariusza i starszego notariusza. Notariusze kierowali kancelariami zlokalizowanymi w miastach gubernialnych, powiatowych, a także na terenie powiatów, natomiast starsi notariusze działali przy archiwach notarialnych funkcjonujących przy sądach okręgowych¹⁰. W mniejszych miejscowościach, gdzie nie powoływano notariuszy, sporządzanie aktów wymienionych w ustawie należało do kompetencji sędziów pokoju¹¹.

³ S. Kozak, *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004, s. 11.

⁴ S. Muczkowski, *Austriacka ustawa notarialna z dnia 25 lipca 1871 roku historycznie i porównawczo objaśniona*, Kraków 1887, s. 76; zob. też: M. Kuryłowicz, *Z historiografii notariatu w Polsce*, „Rejent”, Warszawa 1999, nr 8, s. 75.

⁵ D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, s. 40; zob. też: S. Kozak, *Reprezentatywność galicyjskich akt notarialnych z zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu*, „Archeion”, Warszawa 1997, t. XCVIII, s. 48; Н. Комаров, *Нотариат в Российской империи во второй половине XIX - начале XX века (Историко-правовое исследование)*, Москва 2004, s. 14.

⁶ J. Szumski, *Inwentarz zespołu akt Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie [1581-1882] 1883-1915 [1920-1930]: indeks osobowy*, Białystok 2012, s. 7.

⁷ J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie Rosyjskim na przykładzie akt zespołu Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, Białystok 2018, t. XVII, z. 1, s. 269.

⁸ *Управленческая элита Российской империи. История министерств 1802-1917*, ред. Б. Ананич, Р. Ганелин, В. Плешков, А. Соколов, А. Цамутали, В. Чернуха, Санкт-Петербург 2008, s. 52-53.

⁹ А. Фемелиди, *Русский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апр. 1866 г.: Пособие к изучению русского нотариального права*, Санкт-Петербург 1902, s. 76.

¹⁰ Ibidem, s. 77.

¹¹ W 1900 r. Królestwie Polskim – w praktyce – nie istniała potrzeba zastępowania notariuszy sędziami pokoju. Wyłącznie *de iure* sędziowie pokoju dysponowali między innymi uprawnieniami poświadczania umów prywatnych do 500 rubli; zob.: *Высочайше утвержденное Положение о нотариальной части*, 14.04.1866 (43186), Полное собрание законов Российской Империи, т. 41, ч. 1, Санкт-Петербург 1868, s. 347 (art. 2);

Liczbę notariuszy, ze względu na zaludnienie poszczególnych miejscowości, ustalał minister sprawiedliwości po przeprowadzeniu konsultacji z ministrem spraw wewnętrznych¹². Notariusze pełnili służbę państwową i byli zaszeregowani do VIII klasy¹³, z tym, że nie mieli uprawnienia do pobierania wynagrodzenia z tego tytułu¹⁴. Normy prawne nie przewidywały także dla nich uprawnień emerytalnych¹⁵. Dysponowali natomiast uprawnieniem wykonywania czynności notarialnych, stanowiących podstawę naliczania opłat¹⁶. Ich status prawny odpowiadał pozycji pomocników sekretarzy sądu okręgowego. Poszczególni notariusze byli zaszeregowani przy wydziałach właściwych sądów okręgowych, w obrębie których znajdowało się ich miejsce pobytu¹⁷, a pod nadzorem których wykonywali swoje czynności służbowe¹⁸. Prezes sądu okręgowego dysponował uprawnieniami udzielenia urlopu notariuszowi, niemniej po uprzednim wyznaczeniu zastępcy¹⁹.

Notariusze byli mianowani przez starszego przewodniczącego Izby Sądowej, na wniosek przewodniczącego sądu okręgowego²⁰. Przepisy wykluczały możliwość jednoczesnego pełnienia funkcji notariusza i adwokata przysięgłego²¹. Notariusze mogli wykonywać czynności notarialne wyłącznie w okręgu terytorialnym przypisanym do danego sądu okręgowego²². Dokumenty przez nich sporządzone w innym okręgu nie posiadały mocy aktu notarialnego²³. Nie wykluczało to obowiązku obsługi mieszkańców posiadających miejsce

zob. też: J. Ch. [sygn. nierozwiązana], Art. 220 ustawy notarialnej, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 29 VII (11 VIII) 1900, nr 32, s. 503.

¹² *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 347 (art. 4).

¹³ Pod koniec XIX wieku w Królestwie Polskim były wyrażane propozycje zaszeregowania notariuszy jako urzędników VI klasy. Zaproponowana zmiana była podyktowana opinią, zgodnie z którą od VI klasy urzędnicy sądowi uzyskiwali samodzielność przy wykonywaniu obowiązków służbowych. Urzędnicy włącznie do klasy VII sprawowali tylko czynności wykonawcze (z wyłączeniem sekretarzy hipotecznych w Warszawskim Okręgu Sądowym), praktykując przy tym w taki sposób, aby przygotowywać się do samodzielnego wykonywania zadań; zob.: A. Jałowiecki, *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 26 IV (8 V) 1897, nr 19, s. 301.

¹⁴ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 348 (art. 17); zob. też: A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876-1915*, Lublin 1995, s. 116; D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 40.

¹⁵ S. Kowalska, *Podstawy prawne działalności notariuszy kaliskich w okresie międzywojennym*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe miasta Kalisza i regionu południowej Wielkopolski*, red. eadem, Poznań-Kalisz 2013, s. 154.

¹⁶ J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 274.

¹⁷ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 348 (art. 20).

¹⁸ Ibidem, s. 351 (art. 57).

¹⁹ J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku najważniejszych państwach europejskich*, „Przegląd Notarialny” 1933, nr 6, s. 5.

²⁰ A. Oleszko, *Ustrój polskiego notariatu*, Kraków 1999, s. 37; zob. też: D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 40; J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 274.

²¹ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 348 (art. 19); zob. też: M. Allerhand, *Prawo o notariacie*, Lwów 1934, s. 6.

²² *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 348 (art. 21).

²³ A. Muczkowski, *Austriacka ustawa notarialna...*, s. 124.

zameldowania, które znajdowało się poza obszarem obejmującym właściwość miejscową poszczególnych notariuszy²⁴.

Osoby pełniące funkcję notariusza były zobowiązane do przestrzegania tajemnicy w zakresie wszelkich powierzonych im spraw. Jej naruszenie groziło sankcjami karnymi²⁵. Notariusze dysponowali pieczęcią, na której znajdował się herb poszczególniej guberni, zaś w otoku imię i nazwisko notariusza oraz nazwa miasta lub powiatu, w którym pełnił swoje obowiązki. W celu potwierdzenia autentyczności wypisów aktów w archiwach notarialnych zlokalizowanych przy sądach okręgowych deponowano odlewy pieczęci oraz wzorce podpisu każdego z notariuszy²⁶.

Do obowiązków notariuszy należało sporządzanie na wniosek osób zainteresowanych: aktów notarialnych, wydawanie wypisów i odpisów z ksiąg aktowych (*актовая книга*)²⁷. Przechowywali oni również zdeponowane przez klientów dokumenty. Dodatkowo prowadzili różnego rodzaju rejestry, w tym rejestr notarialny następujących dokumentów: aktów, protestów i zaświadczeń, dokumentów umów i pożyczek; księgi aktowe – odrębnie dla nieruchomości oraz dla pozostałych spraw; księgi wraz z rejestrem opłat; alfabetyczny rejestr sporządzanych aktów; wykaz wszelkich dokumentów zdeponowanych u notariusza. Gotowe do wypełnienia księgi aktowe oraz rejestry notarialne wydawał notariuszom wraz ze sznurem zabezpieczającym, pieczęcią oraz lakiem sekretarz sądu okręgowego²⁸. Po ich wypełnieniu – w terminie jednego roku – były one obowiązkowo deponowane w miejscowym archiwum notarialnym, przy jednoczesnym sporządzeniu na ostatniej stronie adnotacji o liczbie sporządzonych aktów²⁹.

Na notariuszy został nałożony obowiązek przebywania w kancelarii przez sześć godzin dziennie. Godziny pracy kancelarii były zatwierdzane przez sąd okręgowy i podawane do publicznej wiadomości. Tym samym notariusze nie mogli się oddalać z miejsca pracy, chyba, że zorganizowali oni zastępstwo innej osoby godnej zaufania, przy jednoczesnym wyrażeniu zgody przewodniczącego sądu na tę zmianę. Z obowiązku osobistego przebywania w kancelarii osoby wykonującej te funkcje zwalniała wyłącznie ciężka lub długotrwała choroba³⁰.

²⁴ J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 274.

²⁵ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 348 (art. 23); zob. też: J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 5.

²⁶ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 348, (art. 25).

²⁷ J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 5; zob. też: J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 274-275.

²⁸ J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 275.

²⁹ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 349 (art. 34).

³⁰ *Ibidem*, s. 349 (art. 39-40).

Przy sądach okręgowych tworzone archiwa notarialne, na czele których stali starsi notariusze, wspierani w swej pracy przez pomocnika starszego notariusza³¹. W Imperium Rosyjskim funkcjonował system zatwierdzania przez starszych notariuszy (tak zwana instancja wyższa) aktów dotyczących nieruchomości sporządzonych przez notariuszy (tak zwana instancja niższa). *Ratio legis* tego rozwiązania polegało na stworzeniu podstaw funkcjonowania trybu rejestrowania i zatwierdzania aktów – sprzedaży, podziału majątku, darowizn, których skutkiem było przejście praw rzeczowych, na przykład prawa własności do nieruchomości, na inną osobę³².

Starszy notariusz prowadził następujące księgi aktowe: 1) księgę ostrzeżeń dla majątków położonych w danym okręgu sądowym; 2) repertorium wydanych wypisów i kopii z ksiąg wieczystych; 3) księgi wieczyste; 4) rejestry aktów wieczystych i należące do nich wykazy; 5) książki służące zapisywaniu popieranym od stron opłat skarbowych; 6) rejestr protokołów sporządzanych przez niego. Księgi wieczyste i rejestry miały być prowadzone odrębnie dla każdego powiatu oraz miasta znajdującego się w okręgu sądowym. Pewien wyjątek stanowiły większe miasta, które posiadały księgi wieczyste prowadzone dla każdego cyrkułu³³.

Pełnienie funkcji starszego notariusza było równoznaczne z wykonywaniem służby publicznej. Urząd ten został zrównany w hierarchii służbowej z członkami sądu okręgowego. Nominacja kandydata na to stanowisko dokonywana była przez ministra sprawiedliwości³⁴. Czynności podejmowane zarówno przez starszych notariuszy, jak i notariuszy mogły być zaskarżone do właściwego sądu okręgowego. Termin wniesienia skargi wynosił dwa tygodnie od dnia zaistnienia odmowy dokonania czynności lub wystąpienia nieprawidłowości³⁵.

W tym miejscu należy podkreślić, iż z powodu braku w Imperium Rosyjskim systemu hipotecznego, w tym przede wszystkim instytucji hipoteki³⁶, ani notariusze ani starsi notariusze nie dokonywali czynności w tym zakresie³⁷. Starszy notariusz był wyłącznie uprawniony do dokonywania zastawu na nieruchomości (*закладная крепость*). Niemniej instytucja ta nie była

³¹ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 350 (art. 42); zob. też: D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego...*, s. 78.

³² A. Фемелиди, *Русский нотариат...*, s. 166-167.

³³ A. Muczkowski, *Austriacka ustawa notarialna...*, s. 127.

³⁴ J. Szumski, *Inwentarz zespołu akt...*, s. 9; zob. też: J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 273.

³⁵ J. Szumski, *Inwentarz zespołu akt...*, s. 8.

³⁶ A. Bereza, W. Okniński, *Sądownictwo siedleckie. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2010, s. 82.

³⁷ Wypada dodać, że dyskusje wokół zreformowania sądownictwa toczące się na przełomie XIX i XX stulecia w Imperium Rosyjskim obejmowały swym zakresem także instytucję notariatu. W ramach zaproponowanych zmian znalazła się między innymi propozycja stworzenia systemu hipotecznego (*wotczinnij ustaw*). Pomimo tych zapowiedzi zgłaszane projekty zakładały utrzymanie funkcjonowania urzędu starszego notariusza; zob.: J. Światopełk-Zawadzki, *Reforma notariatu*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 (18) II 1905, nr 7, s. 112.

de iure podobna do hipoteki ukształtowanej w zachodnioeuropejskiej kulturze prawnej. Innymi słowy prawo rosyjskie w XIX wieku nie przewidywało pojęcia hipoteki polegającej na zarejestrowaniu w księgach mających charakter publiczny ciężącego na nieruchomości zobowiązania pieniężnego, przy jednoczesnym pozostawieniu właścicielowi oraz wierzycielowi całkowitej swobody rozporządzania czy to majątkiem nieruchomym, czy też wierzytelnością³⁸. Brak funkcjonowania systemu hipotecznego, w przeciwieństwie do obszarów Królestwa Polskiego, gdzie ten obowiązywał od 1818 roku³⁹, sprawił, iż w Rosji system rejestracji aktów dotyczących alienacji praw rzeczowych do nieruchomości nie korzystał na przykład z zasady jawności hipoteki *sensu stricte* czy też zasady rękojmi wiary publicznej ksiąg wieczystych⁴⁰.

Notariuszem mógł zostać wyłącznie poddany cesarza rosyjskiego (wykluczeni byli zatem cudzoziemcy, zaś zgodnie z okólnikiem ministra sprawiedliwości z 26 czerwca 1887 roku – Żydzi), będący osobą pełnoletnią, mogący zaświadczyć o swej niekaralności, a jednocześnie niepełniący innych stanowisk w służbie państwowej lub cywilnej. Na urząd notariusza był nominowany kandydat, który przekazał sądowi okręgowemu odpowiednią sumę zabezpieczenia finansowego (kaucji), która stanowiła podstawę ewentualnej egzekucji odszkodowania z tytułu nieprawidłowości powstałych w związku z wykonywaniem czynności służbowych. Wysokość kaucji, biorąc pod uwagę warunki miejscowe, ustalał minister sprawiedliwości, po uzgodnieniu tej kwestii z ministrem spraw wewnętrznych⁴¹.

W Imperium Rosyjskim, aby otrzymać stanowisko notariusza należało zdać egzamin o charakterze praktycznym⁴². Podczas postępowania kwalifikacyjnego nie było wymagane posiadanie wyższego wykształcenia prawniczego⁴³. Wprowadzono egzamin sprawdzający znajomość przepisów prawnych umożliwiających wykonywanie urzędu, zaś umiejętności w

³⁸ F. [sygn. nierozwiązana], *Projekt hipoteczny*, „Przegląd Wileński”, 8 XI 1913, nr 41-43, s. 6; zob. też: J. Glass, *Zarys prawa hipotecznego w byłym Królestwie Polskim*, Warszawa-Kraków [1922], s. 77; idem, *Sprawozdanie z lustracji hipotecznej na ziemiach wschodnich i w okręgu białostockim*, Kraków 1926, s. 1.

³⁹ H. Drzewiecki, *Zarys dziejów notariatu...*, s. 10; zob. też: J. Mazurkiewicz, *Znaczenie akt notarialnych dla badań nad własnością w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin 1965, sectio F, vol. XX, s. 121; K. Sójka-Zielińska, *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 494-498; D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 41.

⁴⁰ E. Васильковский, *Учебник гражданского права*, т. 2, Санкт-Петербург 1896, s. 69-70; zob. też: M. Tarkowski, *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018, s. 90.

⁴¹ *Высочайше утвержденное Положение...*, s. 347 (art. 5 i 8); zob. też: A. Фемелиди, *Русский нотариат...*, s. 81; J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 274.

⁴² S. Kowalska, *Podstawy prawne działalności...*, s. 154.

⁴³ Wymóg wyższego wykształcenia prawniczego nie był stosowany również wobec kandydatów na posady notariusza w Królestwie Polskim. Komisja egzaminacyjna weryfikowała wyłącznie posiadanie umiejętności praktycznych; zob.: M. Czapska, B. Szabat, J. Zięba, *Adwokatura świętokrzyska. Zarys dziejów od początku XIX wieku*, Kielce 2013, s. 27.

zakresie sporządzania aktów oraz wykonywania czynności kancelaryjnych sprawdzała komisja egzaminacyjna. Na czele komisji egzaminacyjnej stał właściwy miejscowo prezes sądu okręgowego, a jej członkami byli: prokurator i starszy notariusz⁴⁴. Przesłanką niezbędną do objęcia urzędu notariusza było także złożenie przysięgi w trakcie publicznego posiedzenia sądu okręgowego⁴⁵.

Notariusze byli powołani do sporządzania aktów wymienionych w ustawie. Akty mogły być sporządzane, zgodnie z wolą stron, w tak zwanym trybie domowym (*домашним*) i notarialnym (*явочным*). Z wykluczeniem aktów, na mocy których dokonywano przejścia lub ograniczenia prawa własności do nieruchomości. Przepisy prawne stanowiły, iż ten ostatni rodzaj aktów powinien być zawsze sporządzany osobiście przez notariusza pod rygorem nieważności. Wszelkie akty sporządzane przez notariusza powinny były zawierać: 1) datę, a jeżeli trzeba także czas sporządzenia; 2) imię, imię ojca, nazwisko i miejsce zamieszkania notariusza; 3) jego podpis. Ponadto był zaopatrzony w pieczęć notariusza oraz numer w księdze aktowej lub rejestrze. Wypisy, odpisy, poświadczenia spisane na kilku kartach przesnurowywano i numerowano przez notariusza. Czynności tych dokonywał osobiście notariusz. Rejenci poświadczali także tłumaczenia w językach obcych. W przypadku nieznamomości przez notariusza języka obcego, w którym został spisany akt, poświadczala go osoba znająca ten język. Natomiast obowiązkiem notariusza było poświadczenie podpisu tłumacza⁴⁶.

Na kancelarie notarialne nakładano obowiązek weryfikowania tożsamości osób wymienionych w aktach. W przypadku, gdy występowały przeszkody poświadczenia tożsamości przez osobę znającą stronę, notariusz dokonywał adnotacji o tym, że skorzystał w tym zakresie z innych dowodów potwierdzających tożsamość strony. W tym zakresie miał do dyspozycji możliwość odebrania oświadczeń od dwóch świadków – rekognoscentów⁴⁷ – lub powołania się na legitymacje urzędowe. Pod sankcją nieważności, w celu ochrony zasady bezstronności wobec stron, wyłączono uprawnienia notariusza w zakresie sporządzania aktów, które dotyczyły: jego samego, jego małżonki, krewnych i powinowatych, osób znajdujących się pod jego opieką czy też przysposobionych⁴⁸.

⁴⁴ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 348 (art. 15); zob. też: J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 274.

⁴⁵ А. Фемелиди, *Русский нотариат...*, s. 82.

⁴⁶ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 351-352 (art. 65-69); zob. też: J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6.

⁴⁷ W Królestwie Polskim notariusze podkreślali, iż prawo nie definiowało wyraźnie przesłanek, jakie powinna spełniać osoba mogąca być uznana za rekognoscenta; zob.: A. Jałowiecki, *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie (ciąg dalszy)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 3 (15) V 1897, nr 20, s. 315.

⁴⁸ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 352 (art. 72-75); zob. też: J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6; T. Kubicki, *Ustalenie tożsamości stron w świetle obowiązujących na ziemiach Królestwa Polskiego w XIX*

Akty sporządzane przez notariuszy nosiły nazwę notarialnych (*нотариальный акт*). Natomiast akty notarialne, które zatwierdził starszy notariusz, określano mianem aktów wieczystych⁴⁹ (*крепостной акт, крепость*). Akty, przy konstruowaniu których była wymagana obecność notariusza, były obowiązkowo potwierdzane przez starszego notariusza, właściwego z uwagi na położenie nieruchomości, której dotyczył akt. Termin przedstawienia do zatwierdzenia aktu notarialnego bądź wypisu z księgi aktowej wynosił jeden rok. Procedura potwierdzenia aktów przez starszego notariusza obejmowała porównanie podpisu i pieczęci notariusza z tymi zdeponowanymi w archiwum notarialnym przy właściwym sądzie okręgowym. Starszy notariusz obligatoryjnie musiał przed dokonaniem zatwierdzenia sprawdzić, czy akt nie jest sprzeczny z przepisami prawa, zwłaszcza cywilnego (t. X cz. 1 Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego, *Свод законов Российской империи*), a ponadto, czy nieruchomość, która stanowiła przedmiot aktu, należała *de iure* do osoby alienującej prawo własności lub godzącej się na jego ograniczenie⁵⁰. Po weryfikacji statusu prawnego stron aktu notarialnego starszy notariusz miał również obowiązek pobierania opłat skarbowych i dokonania potwierdzenia, które wnoszone było do księgi wieczystej (*крепостная книга*)⁵¹. Zatwierdzony akt pozostawał, ze względu na pewność obrotu prawnego, w archiwum notarialnym⁵².

Po zweryfikowaniu aktu notarialnego skutkującego przejściem prawa własności do nieruchomości, obowiązkowo wpisywano do rejestrów wieczystych (*реестр крепостных дел*) następujące informacje: 1) imię, imię ojca, nazwisko nabywcy, a dodatkowo na jego wniosek – tytuł szlachecki oraz miejsce zamieszkania; 2) rodzaj aktu, na mocy którego dokonano przejścia prawa własności, z uwzględnieniem terminu potwierdzenia tego aktu i numeru strony tegoż w księdze wieczystej⁵³. Z kolei po umieszczeniu wymaganych przepisami prawa danych w rejestrze wieczystym, starszy notariusz informował o tym redakcję „Senackich Ogłoszeń” (*„Сенатские объявления”*). W rejestrach wieczystych odnotowywano także akty ograniczające prawo własności do nieruchomości – na przykład z tytułu zastawu. Z tym, że akty, w których nie określono dokładnie, na czym polegało ograniczenie i jaki był jego zakres,

wieku przepisów notarialnych i hipotecznych a praktyka, „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego”, Kraków 2012, t. XV, s. 99.

⁴⁹ A. Muczkowski, *Austriacka ustawa notarialna...*, s. 126.

⁵⁰ Podobnie czynił notariusz sporządzając akt notarialny, z uwzględnieniem przesłanki: naruszenia publicznej moralności, porządku publicznego lub czci osób prywatnych: zob.: *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 353 (art. 79-80, 161, 165); zob. też: J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6; J. Szumski, *Inwentarz zespołu akt...*, s. 8.

⁵¹ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 358-359 (art. 167 i 169).

⁵² Ibidem, s. 359 (art. 170).

⁵³ Ibidem, s. 359 (art. 177); zob. też: A. Фемелиди, *Русский нотариат...*, s. 169; J. Szumski, *Inwentarz zespołu akt...*, s. 8.

w ogóle nie mogły być potwierdzone przez starszego notariusza. Starszy notariusz był uprawniony do dokonywania wypisów z rejestrów wieczystych⁵⁴.

Przed przystąpieniem do sporządzenia aktu notarialnego każdy notariusz miał obowiązek ustalenia, czy strona posiadała zdolność prawną. Przy sporządzaniu tego rodzaju aktu notarialnego wymagana była obecność dwóch świadków znanych przez notariusza lub świadków zweryfikowanych przez niego pod względem tożsamości⁵⁵. Osoby, których akt notarialny dotyczył, pouczano co do celu i skutków prawnych wywołanych przez dany akt. Wymagano zarazem obecności tłumacza, jeżeli strona uczestnicząca w sporządzaniu aktu notarialnego nie znała języka rosyjskiego. Projekt aktu notarialnego podlegał odczytaniu w obecności stron. Po wyrażeniu zgody przez strony na sporządzenie aktu notarialnego i wniesieniu opłat, był on rejestrowany w księdze aktowej. Wypełnienie luk, dopiski, korekty wymagały zgody i podpisu stron uczestniczących w sporządzaniu aktu. Po wniesieniu aktu do księgi następowało powtórne odczytanie go stronom w obecności świadków⁵⁶.

Notariusze dysponowali także uprawnieniem dokonywania wypisów aktów z ksiąg aktowych. Wypis był wydawany na wniosek stron biorących udział w sporządzeniu aktu, a także ich pełnomocnikom lub spadkobiercom. Dodatkowo o sporządzenie wypisu mogła zawnioskować osoba, na którą przeszły prawa, jeżeli przedstawiła ku temu wystarczające dowody. Istniał także drugi tryb wydawania przez notariusza wypisu aktu, to znaczy mogły je uzyskać inne osoby, aniżeli wymienione wyżej, jeżeli było to nakazane przez orzeczenie sądowe. W takich przypadkach w wypisie wzmiankowano, iż został on wydany na mocy postanowienia sądowego. Wypis z księgi aktowej miał moc równorzędną oryginałowi. Ponadto kancelarie notarialne mogły sporządzać odpisy aktów wniesionych do ksiąg. Zarówno wypisy, jak i odpisy aktów były sygnowane przez notariusza i pieczętowane, co stanowiło jednocześnie poświadczenie ich zgodności z oryginałem. Wydanie egzemplarza każdego wypisu lub odpisu oznaczało się w księdze aktowej, z adnotacją, komu zostały one udostępnione. Osoby otrzymujące wypisy lub odpisy potwierdzały ich otrzymanie, składając własnoręczny podpis⁵⁷. Starsi notariusze mogli dokonywać wypisów z księgi wieczystej, na analogicznych zasadach, na jakich dokonywało się wypisów z ksiąg aktowych⁵⁸.

W kancelariach notarialnych sporządzano także następujące rodzaje poświadczeń:
1) zgodności kopii z oryginałem dokumentu; 2) oryginalności podpisów; 3) terminu

⁵⁴ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 360 (art. 186-187 i 190).

⁵⁵ *Ibidem*, s. 353 (art. 83-85); zob. też: J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6.

⁵⁶ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 353-354 (art. 89, 91, 95-96, 101 i 104).

⁵⁷ *Ibidem*, s. 355-356 (art. 115-117, 120-121 i 125-127).

⁵⁸ *Ibidem*, s. 359 (art. 171).

przedstawienia dokumentów notariuszowi; 4) pozostawania wnioskującego wśród rejestru osób żywych; 5) zgłaszania wyjaśnień jednej strony stosunku prawnego wobec drugiej; 6) ujawnienia długów, umów oraz protestów; 7) złożenia zapisów na sądy pokoju oraz zapisów arbitrażowych⁵⁹.

Notariusze za czynności notarialne otrzymywali wynagrodzenie, którego wysokość była ustalana w drodze umowy pomiędzy nimi a zwracającymi się do nich osobami. W przypadku braku uzgodnienia w tym zakresie, notariusz mógł otrzymać zapłatę zgodnie z zatwierdzaną przez cesarza Imperium Rosyjskiego taksą, której wysokość była wcześniej konsultowana przez ministra finansów i spraw wewnętrznych. Notariusz, który otrzymał wynagrodzenie za wykonanie czynności uznanej za nieważną, miał obowiązek zwrócić kwotę pieniężną uzyskaną z tego tytułu. Analogiczna sytuacja miała miejsce w razie sporządzenia nieprawidłowego poświadczenia, wypisu lub kopii. Spory, które mogły wynikać na tym polu, rozstrzygał ostatecznie sąd okręgowy. Do kompetencji tego organu sądowego należała także sprawa ustalenia wysokości wynagrodzenia za dokonanie czynności nieuregulowanych taksą notarialną⁶⁰.

Do katalogu opłat notarialnych zaliczano: 1) podatek skarbowy od aktów; 2) opłatę za sporządzenie aktów notarialnych według miejsca ich powstania (miasta, miasteczka, osady lub włości – *wolost*); 3) opłatę za sporządzenie aktów i poświadczeń, wydanie wypisów i kopii z archiwum notarialnego; 4) opłatę za wydanie wypisów i zaświadczeń z ksiąg wieczystych i rejestrów wieczystych⁶¹.

Do sporządzenia wypisu wydawanego przez notariusza bądź starszego notariusza wymagany był papier herbowy (*gierbowaja bumaga*), nazywany inaczej papierem stemplowym. Korzystanie z papieru stemplowego wiązało się z koniecznością uiszczenia opłat uregulowanych normami fiskalnymi (Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego, t. V)⁶². Zgodnie z tymi samymi przepisami podatkowymi podczas zatwierdzania aktów przez starszego notariusza pobierano specjalny podatek w wysokości trzech rubli za każdy akt sporządzony na papierze stemplowym. Z kolei opłaty za akty notarialne naliczane zgodnie z miejscem ich sporządzenia stawały się częścią ogólnych dochodów (miast, miasteczek i wsi), zaś w przypadku miast prywatnych oraz osad – obligatoryjnie opłaty te były przeznaczane na realizację potrzeb

⁵⁹ Ibidem, s. 356 (art. 128); zob.: D. Malec, K. Skupieński, *Notariat polski. Historia i współczesność*, Warszawa 2006, s. 127

⁶⁰ *Высочайшее утвержденное Положение...*, s. 361-362 (art. 208-216).

⁶¹ Ibidem, s. 360 (art. 193).

⁶² Ibidem, s. 360 (art. 195); zob. też: J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 281.

jednostek organizacyjnych policji i straży pożarnej⁶³. Pozostałe opłaty były odprowadzane do właściwej miejscowo izby skarbowej⁶⁴.

W zasadzie pozycja prawna notariuszy była stabilna. Podobnie jak sędziowie, nie mogli oni być zwalniani ani przenoszeni do innego okręgu⁶⁵. Niemniej notariusz mógł zostać czasowo zawieszony w pełnieniu obowiązków służbowych. Decyzję taką podejmował obligatoryjnie prezes sądu okręgowego po stwierdzeniu okoliczności spożytkowania kaucji w poczet odszkodowania za nieprawidłowe wykonywanie swych funkcji przez notariusza. Notariusz, który nie przekazał sumy zabezpieczenia finansowego lub nie uzupełnił jej w ciągu sześciu miesięcy do określonej wartości, był zwalniany ze służby⁶⁶. Inną okolicznością uzasadniającą zawieszenie⁶⁷ notariusza w czynnościach służbowych było wszczęcie przeciwko niemu śledztwa. Ponadto usunięcie z urzędu mogło nastąpić na mocy decyzji władz sądowych w wyniku udowodnienia zaniedbań i nadużyć służbowych, których dopuścił się notariusz⁶⁸.

Zakończenie wykonywania urzędu spowodowane śmiercią notariusza rodziło obowiązek zwrotu wartości kaucji jego spadkobiercom. Prezes sądu okręgowego miał obowiązek dokonania tej operacji po upływie terminu sześciu miesięcy, w trakcie których osoby uprawnione do zaspokojenia swoich roszczeń, mogły je zgłosić⁶⁹.

Położenie prawne i organizacja notariatu w Królestwie Polskim na podstawie ukazu z 19 lutego 1875 roku. Zasady ogólne

*Przepisy o zastosowaniu do Warszawskiego Okręgu Sądowego prawa o notariacie z 14 kwietnia 1866 roku*⁷⁰ stanowiły jeden z czterech szczegółowych aktów prawnych

⁶³ *Высочайше утвержденное Положение...*, s. 361 (art. 199, 201 i 207).

⁶⁴ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanow, *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839-1918. Słownik biograficzny. Ministerstwo Finansów*, t. II, Lublin 2016, s. 32; zob. też: G. Smyk, *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864-1915*, Lublin 2011; A. Górak, K. Latawiec, *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839-1918*, Lublin 2015, s. 73; J. Danieluk, *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie...*, s. 282.

⁶⁵ D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 40.

⁶⁶ *Высочайше утвержденное Положение...*, s. 347 (art. 11 i 12).

⁶⁷ Jeden z notariuszy warszawskich – Aleksander Jałowiecki – w 1897 roku proponował, aby w przypadkach niecierpiących zwłoki notariusze mogli być zawieszeni w pełnieniu obowiązków do czasu wyroku sądowego z jednoczesną możliwością zabezpieczenia prywatnego majątku, powierzonego notariuszowi. Przewidywano w tym przypadku także, że na taką decyzję służyć miała skarga rozpatrywana przez izbę sądową w terminie siedmiu dni, licząc od daty ogłoszenia decyzji; zob.: A. Jałowiecki, *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie...*, nr 19, s. 301.

⁶⁸ A. Фемелиди, *Русский нотариат...*, s. 82; zob. też: A. Muczkowski, *Austriacka ustawa notarialna...*, s. 124.

⁶⁹ *Высочайше утвержденное Положение...*, s. 348 (art. 13).

⁷⁰ *Правила о применении к Варшавскому Судебному Округу Положения о нотариальной части, 14 апреля 1866 года, Положения о нотариальной части (54401)*, Полное собрание законов Российской Империи, т. 50, ч. 1, Санкт-Петербург 1877, s. 181. Tłumaczenie tego aktu prawnego na język polski cytuję za: *Przepisy o stosowaniu do okręgu sądowego warszawskiego Najwyżej zatwierdzonego 14 kwietnia 1866 r. postanowienia o notariacie (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 28 VI (10 VII) 1875, nr 28, s. 217.

wprowadzonych w Królestwie Polskim na fali reformy sądowej, która miała swą podstawę w ukazie z 19 lutego 1875 roku⁷¹. Tym samym obok organizacji sądownictwa, ustawy procesowej cywilnej oraz karnej z 1864 roku uregulowano w Królestwie Polskim, przy zastosowaniu odpowiednich zmian, kwestię funkcjonowania notariatu⁷². We wstępie do aktu rozciągającego moc obowiązującą reform sądowych cesarz Aleksander II postanowił, iż ustanawiane zmiany były próbą zmodernizowania obowiązującego w Królestwie Polskim postępowania sądowego. Monarcha zaznaczył przy tym, iż nowe instytucje procesowe i ustrojowe miały być wprowadzane z uwzględnieniem miejscowych warunków społecznych i prawnych. W tym miejscu powołał się *expressis verbis* na „odrębność obowiązującego prawa cywilnego”. Cesarz podkreślał przy tym, iż charakter miejscowy ustaw sygnowanych przez niego został zachowany poprzez uwzględnienie postulatów i projektów zaproponowanych, w procedurze ustanowienia tego aktu prawnego przez: „przyboczną naszą kancelarię do spraw Królestwa Polskiego do Komitetu do spraw Królestwa” i przedłożenie ich „szczegółowemu i wszechstronnemu rozważeniu w tym Komitecie i Radzie Państwa”⁷³.

Wspomniane przez imperatora odrębności w zakresie prawa cywilnego obejmowały zwłaszcza prawo hipoteczne. Instytucje hipoteki obowiązującej na ziemiach Królestwa Kongresowego i jej specyficzny charakter emanujący na kolejne dekady funkcjonowania tego państwa scharakteryzował na początku dwudziestolecia międzywojennego notariusz Jakub Glass. Pisał o niej: „Hipoteka polska była cennym klejnotem wśród tych nielicznych odrębności naszych [...]”⁷⁴. Dodawał jednocześnie, że fakt obowiązywania hipoteki w Królestwie Polskim nie tylko różnicował treść norm prawa prywatnego obowiązującego w różnych częściach Imperium Rosyjskiego, lecz także, że instytucja ta głęboko wniknęła w tkankę społeczną i umiejscowiła się wyraźnie w obrocie prawnogospodarczym funkcjonującym na tych terenach⁷⁵.

⁷¹ *О введении в действие Судебных Уставов 20 ноября 1864 года в Царстве Польском*, Полное собрание законов Российской Империи, т. 50, ч. 1, Санкт-Петербург 1877, s. 152. Tłumaczenie tego aktu prawnego na język polski cytuję za: *Postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z d. 20 listopada 1864 r. do okręgu sądowego Warszawskiego (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 (17 kwietnia) 1875, nr 16, s. 121.

⁷² A. Korobowicz, *Z dziejów notariatu w Królestwie Polskim 1876-1915*, [w:] *Państwo, prawo, myśl prawnicza: prace dedykowane profesorowi Grzegorzowi Leopoldowi Seidlerowi w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. idem, L. Leszczyński, A. Pieniążek, Lublin 2003, s. 123; zob. też: S. Kozak, *Akta notarialne jako źródło historyczne. Metodologia i kierunki badań, postulaty badawcze*, „Studia Źródłoznawcze”, Warszawa 2009, t. XLVI, s. 142.

⁷³ *Postanowienie o zastosowaniu ustaw...*, nr 16, s. 121.

⁷⁴ J. Glass, *Zamiast wstępu do prawa hipotecznego*, Warszawa 1918, s. 11-12.

⁷⁵ Jakub Glass na potwierdzenie tych słów przywoływał następującą opinię: „Jest to właściwością ludzkiej natury, że umysł nasz z każdą rzeczą się oswaja, przywyka do niej i z cech istotnych danego przedmiotu zgoda nie zdaje sobie sprawy. W ten sposób przechodzimy obojętnie obok tak prostych, a genialnych wynalazków [...]

Na mocy postanowień ukazu z 19 lutego 1875 roku na ziemię Królestwa rozciągnięto normy ustawy notarialnej z 14 kwietnia 1866 roku z odpowiednimi zmianami. Zmiany wprowadzone na kanwie tego aktu prawnego miały charakter: uchylający – w części lub w całości, wyłączający, uzupełniający albo zastępczy. W tym samym ukazie umieszczono w końcowej części *sui generis* przepisy przejściowe. Normy te utrzymywały moc dotychczas obowiązujących w Warszawskim Okręgu Sądowym przepisów w zakresie obowiązków nakładanych na notariuszy, o ile nie zostały one wyraźnie uchylone na podstawie ukazu z 19 lutego 1875 roku lub prawa o notariacie z 14 kwietnia 1866 roku i nie pozostawały w sprzeczności z tymi prawami. Charakter intertemporalny posiadały także postanowienia, zgodnie z którymi w dalszym ciągu miały być używane dotychczas stosowane procedury w przedmiocie wniesienia do ksiąg hipotecznych aktów notarialnych. W przypadkach skorzystania z norm prawa o notariacie z 1866 roku wymagających zastosowania postanowień Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego obowiązkowe było wzięcie pod uwagę miejscowych norm obowiązujących w Królestwie Polskim⁷⁶. Jednocześnie przepisy prawne wymagały, aby akty notarialne sporządzane przez notariuszy w Królestwie Polskim, które miały być wykonywane w guberniach wewnętrznych Cesarstwa Rosyjskiego (innych guberniach aniżeli tych wchodzących w skład Warszawskiego Okręgu Sądowego) lub w przypadku, gdy w sporządzeniu aktu uczestniczył mieszkaniec tych prowincji, notariusz miał obowiązek respektować ogólne prawa cywilne obowiązujące w całym Cesarstwie Rosyjskim⁷⁷.

Postanowienia szczegółowe

Na podstawie ukazu z 19 lutego 1875 roku w obrocie prawnym posługiwano się jedynie terminem „notariusz”⁷⁸. W Królestwie Polskim objęcie urzędu notariusza wymagało spełnienia kilku przesłanek, z wyłączeniem obowiązku posiadania wyższego wykształcenia prawniczego⁷⁹. Kandydat, który chciał objąć ten urząd, przystępował do egzaminu o

koła u wozu lub szyby w oknie, bez których jednak obywać się jeszcze musieli wyrafinowani rzymianie z czasów cesarstwa. Podobnież [...] rzeczą prostą i zgoła powszednią – hipoteka”; zob. ibidem, s. 12.

⁷⁶ *Przepisy o stosowaniu do okręgu sądowego warszawskiego Najwyżej zatwierdzonego 14 kwietnia 1866 r. postanowienia o notariacie (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.). Dokończenie*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 (17 VII) 1875 r., nr 29, s. 226 (art. 48-50).

⁷⁷ Ibidem, s. 225 (art. 30); zob. też: R. Sikorski, *Działalność kancelarii notarialnej pod koniec XIX i w pierwszych latach XX wieku oraz po odzyskaniu niepodległości, w świetle przepisów i zachowanej dokumentacji zespołu archiwalnego: Kancelaria notariusza Stanisława Leopolda Biernackiego w Częstochowie*, „Ziemia Częstochowska”, Częstochowa 2016, t. XLII, s. 112.

⁷⁸ S. Kowalska, *Podstawy prawne działalności...*, s. 153.

⁷⁹ W szeregi notariuszy w Łowiczu został przyjęty w 1878 roku, nie posiadający wyższego wykształcenia prawniczego, absolwent Szkoły Szlacheckiej w Mozyrzu Adolf Witold Aleksandrowicz. Pełnił on następnie urząd notariusza w Warszawie. Co ważne, pochodzący z guberni mińskiej Aleksandrowicz, do czasu objęcia funkcji w sądownictwie Królestwa Polskiego był agronomem, który w wyniku powstania styczniowego 1863 r., po dwóch

charakterze zawodowym polegającym na sprawdzeniu umiejętności właściwego sporządzania aktów i realizowania procedur kancelaryjnych i notarialnych. Tak określone wymogi stawiane przed kandydatami na notariuszy dowodziły zjawiska polegającego na obniżeniu poziomu egzaminu wstępnego w porównaniu z kryteriami kwalifikacyjnymi obowiązującymi w okresie Księstwa Warszawskiego. Wykluczono tym samym kształtowanie drogi dochodzenia do zawodu notariusza, która obejmowałaby kształcenie na wyższych studiach prawniczych, czy też w trakcie aplikacji. Egzamin składało się przed komisją, złożoną z prokuratora i jednego z notariuszy, na czele której stał prezes sądu okręgowego⁸⁰. Złożenie urzędu przez notariusza następowało w analogiczny sposób, jak w przypadku osób zasiadających na stanowiskach sądowych w Warszawskim Okręgu Sądowym. Kandydat, który przeszedł pomyślnie kwalifikację i otrzymał posadę notariusza na podstawie nominacji⁸¹ odebranej z rąk starszego prezesa Izby Sądowej w Warszawie, miał obowiązek wniesienia kaucji w wysokości od 1500 do 6000 rubli. Na zasadzie przepisów przejściowych notariusze pełniący swoje funkcje przed wejściem w życie w Królestwie Polskim ustawy z 14 kwietnia 1866 roku, którzy jednocześnie w poczet zabezpieczenia finansowego, zgodnie z ówczesnie funkcjonującymi przepisami dokonali zabezpieczenia hipotecznego, nie mieli obowiązku wnoszenia kaucji. Warunkiem w tym zakresie było wyłącznie, aby rozmiar dotychczasowego zabezpieczenia hipotecznego odpowiadał wysokości kaucji wymaganej przepisami prawa notarialnego z 1866 roku. Jednocześnie osoby na podstawie przepisów szczegółowych wyznaczone do wykonywania czynności notarialnych – sędziowie pokoju, urzędnicy, członkowie sądów gminnych – nie uiszczali tego rodzaju zabezpieczenia finansowego. Natomiast w razie śmierci notariusza lub usunięcia go z urzędu sprawami wykreślenia z księgi hipotecznej zabezpieczenia hipotecznego w poczet kaucji notarialnej zajmował się właściwy miejscowo sąd okręgowy⁸².

Odciski pieczęci i egzemplarz podpisu każdego z notariuszy znajdował się w danej kancelarii hipotecznej działającej na poziomie powiatu lub guberni. Oprócz notariuszy pieczęciami dysponowali także sekretarze wydziałów hipotecznych. Oficjalny wzorzec

latach spędzonych w więzieniu, zmuszony został do opuszczenia rodzinnych dóbr i poszukiwania pracy w innym zawodzie; zob.: m. [sygn. nierozwiązana], *Adolf Witold Aleksandrowicz (wspomnienie pozgonne)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 VII 1913, nr 27, s. 409.

⁸⁰ A. Niemirowski, *Wykład notaryatu dziejowy i porównawczy. Część szczególna*, Warszawa 1876, s. 14.

⁸¹ Nominacja odbywała się na wniosek prezesa sądu okręgowego; zob.: J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 5.

⁸² *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 28, s. 217 (art. 5-9); zob. też: J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 5; A. Korobowicz, *Z dziejów notariatu w Królestwie...*, s. 125; D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 40; S. Kowalska, *Podstawy prawne działalności...*, s. 154.

podpisów osób zajmujących oba stanowiska był przekazywany wszystkim archiwom hipotecznym i notarialnym w Królestwie Polskim⁸³.

Notariusze mieli wyznaczone przepisami ustawy notarialnej obowiązki w zakresie prowadzenia ksiąg i rejestrów. Byli oni bowiem obowiązani do posiadania w swych kancelariach: 1) rejestru sporządzanych przez nich aktów, protestów i poświadczeń; 2) książki stanowiącej ewidencję opłat; 3) skorowidza alfabetycznego wszystkich aktów notarialnych i poświadczeń; 4) umieszczonej w widocznym miejscu listy osób uznanych za pozbawione woli lub osób, którym wola została ograniczona poprzez wyznaczenie im kuratora sądowego. Odrębną kategorię stanowiły rejestry prowadzone przez sekretarzy wydziałów hipotecznych. Osoba zajmująca takie stanowisko była obowiązana do zarejestrowania w nich wszelkich dokonanych wypisów z aktów i kopii znajdujących się w archiwum hipotecznym⁸⁴.

Uwzględniając strukturę notariatu, rejestry były wydawane poszczególnym notariuszom w guberniach i powiatach, w celu stałego ich uzupełnienia prowadzonych przez nich czynności. Notariusze otrzymywali przesnurowane, opieczetowane i parafowane rejestry. Procedura ta odbywała się pod nadzorem właściwego miejscowo sekretarza wydziału hipotecznego. W Królestwie Polskim obowiązywała obłata⁸⁵ czynności takich jak: obligi pożyczkowe, pełnomocnictwa, umów dzierżawy i najmu nieruchomości, umów o pracę. Natomiast notariusze nie wnosili aktów notarialnych do ksiąg aktowych (wyłączenie konieczności dokonywania obłaty). Na tym samym obszarze wyłączono także w całości obowiązywanie norm ustawy notarialnej z 1866 roku poświęconych księgom wieczystym. Od 1876 roku przepisy prawne wymagały w zamian spisywania aktów notarialnych na pojedynczych arkuszach papieru stemplowego. Raz do roku notariusz miał obowiązek zebrania sporządzonych aktów notarialnych wraz z aneksami w zeszyty, w zależności od liczby i objętości. W zeszytach, które uprzednio należało przesnurować, parafować i opieczetować, określano liczbę znajdujących się w nich aktów, zaś w rejestrze liczbę pozycji. Zeszyty deponowano w archiwach hipotecznych funkcjonujących przy właściwych sądach okręgowych. Weryfikację ich kompletności przeprowadzał sekretarz wydziału hipotecznego. Ten sam urzędnik sądowy odbierał księgi, rejestry oraz pieczęć notariusza w przypadku zaistnienia jednej z przesłanek zakończenia wykonywania urzędu przez notariusza (śmierć,

⁸³ *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 28, s. 217 (art. 10 i 18-19); zob. też: A. Niemirowski, *Wykład notaryatu dziejowy...*, s. 368.

⁸⁴ *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 28, s. 217 (art. 11 i 20).

⁸⁵ Oblata – wpis aktu prawnego do ksiąg sądowych; zob.: W. Ślusarczyk, *Ordynacja krakowskiej jurydyki Wygoda z 6 czerwca 1759 r.*, „Krakowskie studia z historii państwa i prawa”, Kraków 2008, t. 2, s. 133.

zwolnienie lub rezygnacja ze służby). Atrybuty pracy notariusza składało się w archiwum hipotecznym, z tym, że w takiej sytuacji dokonywano nadpiłowania pieczęci⁸⁶.

Z powodu wejścia w życie w 1884 roku⁸⁷ na ziemi Królestwa Polskiego rosyjskiej ustawy stemplowej z 17 kwietnia 1874 roku⁸⁸ oraz nieprzystosowaniu do warunków miejscowych treści zawartych w niej norm, które nie uwzględniały różnic, jakie istniały w czynnościach notarialnych pomiędzy Królestwem a Imperium Rosyjskim, w ciągu kolejnych lat notariusze zgłaszali propozycje uporządkowania tego stanu rzeczy. Propozycje zgłaszane w tym zakresie szły w kierunku ustanowienia norm, które pozwalałyby notariuszom w Warszawskim Okręgu Sądowym na sporządzanie oryginałów akt na papierze zwyczajnym, z jednoczesnym uiszczeniem opłaty stemplowej pobieranej bezpośrednio od strony, a następnie odprowadzanej do miejscowej izby skarbowej. W przypadku zaś wypisów aktów, za które strony odprowadziły opłatę stemplową, zgodnie z tymi samymi postulatami miały być wydawane na papierze zwyczajnym, jeśli wypis zmieścił się na jednym arkuszu, a na pozostałych arkuszach miały być przyklejane znaczki stemplowe⁸⁹.

Rejenci mieli zatem, w przypadkach uzasadniających wydanie wypisu aktu, prawo do żądania od strony wniesienia opłaty potwierdzonej markami stemplowymi. Przy wydaniu wypisu należało także odnotować w odpowiedniej rubryce repertorium ilość opłaconych stempli, strona zaś powinna pokwitować tę informację przy odbiorze wypisu. Jednocześnie oryginalny arkusz wraz ze skasowanymi markami pozostawał w kancelarii notarialnej jako dowód, że opłata stemplowa została uregulowana. Stopień skomplikowania czynności związanych z pobieraniem i odprowadzaniem opłaty stemplowej powodował niejasności i bywał asumptem do składania przez organy administracji specjalnej w Królestwie Polskim skarg na notariuszy. Jedną z nich złożoną przez Izbę Obrachunkową w Warszawie, skierowaną na warszawskiego notariusza Marka Borkowskiego, rozpatrzył we wrześniu 1910 jako bezpodstawną Sąd Okręgowy w Warszawie⁹⁰.

⁸⁶ Ibidem, s. 217 (art. 12-19 i 21-22); zob. też: A. Niemirowski, *Wykład notaryatu dziejowy...*, s. 76; J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 5; A. Korobowicz, *Z dziejów notariatu w Królestwie...*, s. 124; A. Dymmel, *Wartość lubelskich akt notarialnych jako źródła do badań prywatnych księgozbiorów duchowieństwa w pierwszej połowie XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, Lublin 2018, t. 110, s. 148.

⁸⁷ J. Łada, *Z codziennej praktyki – do dyskusji. Jeszcze w sprawie opłat od wezwań notarialnych*, „Notariat-Hipoteka. Czasopismo poświęcone sprawom ustrojowym i zawodowym notariatu i hipoteki”, Warszawa 1932, nr 33, s. 4/620.

⁸⁸ K. Łatawiec, „*Gubernskie Wiedomości*” jako źródło do badań nad notariatem Królestwa Polskiego drugiej połowy XIX wieku (na przykładzie guberni radomskiej), [w:] *Notariat na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Ustawodawstwo – edukacja – piśmiennictwo*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2006, s. 65.

⁸⁹ A. Jałowiecki, *Zmiany pożądanego w ustawie o notariacie (dokończenie)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 17 (29) V 1897, nr 22, s. 349.

⁹⁰ *Z ustawy stemplowej. Decyzja Ogólnego Zebrania Wydziałów Sądu Okręgowego w Warszawie*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 12 XI 1910, nr 46, s. 714.

W tym miejscu warto dodać, iż normy ukaz z 19 lutego 1875 roku o wprowadzeniu reformy sądowej do Warszawskiego Okręgu Sądowego wymagały, aby dotychczas gromadzone przez rejentów akty w prowadzonych przez nich kancelariach zostały przekazane do mających powstawać od lipca 1876 roku archiwów hipotecznych. Zgodnie z ustaleniami Artura Korobowicza w praktyce obowiązywało od 1 lipca tego samego roku postanowienie cesarza Aleksandra II, w myśl którego starszy prezes Izby Sądowej w Warszawie Nikołaj Gerard mógł w okresie przejściowym zwolnić notariuszy z wypełniania tego obowiązku, co oznaczało, iż w dalszym ciągu pozostawali oni dysponentami aktów znajdujących się w kierowanych przez nich kancelariach. Z powodu problemów lokalowych, utrudniających powstanie kancelarii hipotecznych w budynkach sądów, jeszcze w latach osiemdziesiątych XIX stulecia sytuacja faktyczna w tym zakresie różniła się od stanu prawnego. Sądy okręgowe nakładały obowiązek przekazywania przez notariuszy aktów znajdujących się w ich kancelariach, ale w praktyce nie był on realizowany. Ostatecznie Izba Sądowa w Warszawie w 1898 roku zdecydowała, iż dopuszczano przechowywanie aktów w kancelariach notarialnych, zwłaszcza w przypadkach, gdy kancelaria taka była umiejscowiona z dala od kancelarii hipotecznej⁹¹. W konsekwencji w Królestwie Polskim nie była w pełni zrealizowana norma nakazująca przekazywanie aktów z kancelarii do archiwów hipotecznych⁹².

W kolejnych dekadach obowiązywania ustawy o notariacie z 14 kwietnia 1866 roku wśród notariuszy Królestwa Polskiego ugruntowało się przekonanie, iż obowiązek przekazywania akt do archiwów hipotecznych, nie zaś deponowanie ich w kancelariach, był przejawem braku zaufania władz rządowych wobec osób sprawujących ten urząd. W 1895 notariusz Hipolit Łuniewski, działający w Warcie (gubernia kaliska, powiat sieradzki), doszukując się genezy tego zjawiska, a jednocześnie wskazując na niepraktyczność przyjętych rozwiązań w Królestwie Polskim, pisał: „Przy układaniu w roku 1863 projektu Ustawy notariatu Wydział II Kancelarii [Własnej – MT] Jego Cesarskiej Mości wyjaśnił, że aczkolwiek w większej części państw zagranicznych księgi aktów przechowują się u rejentów, co ułatwia czerpanie z nich wskazówek przy sporządzaniu następnych aktów i jest w ogóle bardzo niedogodne, to przecież istnieć to może tylko tam, gdzie stanowisko rejenta przechodzi dziedzicznie z pokolenia na pokolenie i gdzie rejenci cieszą się zaufaniem publicznym. Że zaś w Rosji nie było jeszcze wtedy pewności, czy rejenci nie użyliby na złe prawa przechowywania aktów przez czas nieograniczony, przeto w art. 34 i 35 obecnej ustawy notariatu [ukaz z 14 kwietnia 1866 roku –

⁹¹ A. Korobowicz, *Z dziejów notariatu w Królestwie...*, s. 124-125; zob. też: R. Sikorski, *Działalność kancelarii notarialnej...*, s. 112.

⁹² D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego...*, s. 78-79.

MT] postanowiono, że po upływie roku od ukończenia księgi aktowej, księga ta, wraz z rejestrem złożoną być ma do archiwum notarialnego”⁹³. Ten sam notariusz podkreślił także, iż warunki, w jakich były przechowywane, przez dwie dekady obowiązywania ustawy notarialnej w Królestwie Polskim, akty wraz z aneksami w archiwach hipotecznych powiatowych, budziły wiele zastrzeżeń pod względem bezpieczeństwa. Diagnozując ten problem występujący w powiecie sieradzkim, stwierdzał: „W jednym lub dwóch niewielkich pokojach, wynajętych w domach prywatnych, niesklepionych i sąsiadujących nie tylko z mieszkaniami prywatnymi, ale częstokroć i z różnymi warsztatami, szynkami lub składami materiałów łatwo zapalnych – ciasnych podwórzach, otoczonych budynkami drewnianymi – jednym słowem, w najgorszych warunkach bezpieczeństwa, mieszczą się [...] nagromadzone razem akty notarialne, akty opieki i duplikaty aktów stanu cywilnego z całego powiatu, poczynając od roku 1825”⁹⁴.

Uprawnienia notariuszy w Królestwie Polskim obejmowały sporządzanie dla osób wnioskujących wszelkiego rodzaju akt, z pominięciem tych wyłączonych z mocy prawa. Ponadto wydawali oni wypisy z akt oraz ich kopii. Do kompetencji przedstawicieli tej grupy urzędników zaliczano także dokonywanie poświadczeń, czy też przyjmowanie na przechowanie dokumentów deponowanych przez osoby prywatne. Dodatkowo notariusze podejmowali czynności przewidziane w procedurach szczegółowych wykonywanych na podstawie odrębnych przepisów⁹⁵. W tym miejscu należy przywołać przykładowo możliwość sporządzania na podstawie przepisów Kodeksu Napoleona testamentów publicznych⁹⁶. Przykładowe akty sporządzane przez notariuszy w Królestwie Polskim na przestrzeni drugiej połowy XIX i początkach XX wieku obejmowały: testamenty, inwentarze⁹⁷, akty sprzedaży, intercyzy, umowy czy też pełnomocnictwa⁹⁸. Notariusze pełnili także role syndyków mas upadłościowych, a także dokonywali ich sprzedaży w procedurze publicznej licytacji⁹⁹.

Akty mogły być sporządzane na wniosek stron w dwóch postaciach – prywatnie lub notarialnie. Autonomia woli stron w tym zakresie była jednak ograniczona. W sprawach dotyczących bowiem alienacji nieruchomości lub ograniczenia prawa własności do majątków

⁹³ H. Łuniewski, *Materiały do zmian w ustawach sądowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 18 (30) III 1895, nr 13, s. 193-194.

⁹⁴ Ibidem, s. 195.

⁹⁵ *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 29, s. 225 (art. 23).

⁹⁶ D. Malec, K. Skupieński, *Notariat polski...*, s. 127.

⁹⁷ A. Dymmel, *Akta notarialne w badaniach bibliologa*, [w:] *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2004, s. 33.

⁹⁸ K. Latawiec, *Akta notarialne jako źródło badań nad ludnością rosyjską w Królestwie Polskim między powstaniem styczniowym a pierwszą wojną światową*, [w:] *Notariat i akta notarialne...*, s. 119.

⁹⁹ M. Nowak, M. Ruszkowska, *Notariusze sądu okręgowego i sądów pokoju guberni kieleckiej w latach 1876-1915 – próba charakterystyki*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, t. I, Radzyń Podlaski 2008, s. 351.

nieruchomych, z uwagi na zagrożenie nieważności umów zawieranych w związku z tymi czynnościami, forma tych kontraktów powinna była zawsze przybrać postać aktu notarialnego¹⁰⁰. Przepis ten został *expresis verbis* powtórzony w ustawie notarialnej obowiązującej od 1876 roku w Królestwie Polskim¹⁰¹. Do chwili wejścia w życie ustawy notarialnej z 1866 roku w Królestwie Polskim sankcją za niedochowanie warunków formy przymusowej aktu notarialnego w sprawach przeniesienia lub ograniczenia prawa własności była wyłącznie odmowa zastosowania oblaty. Konieczność sporządzania umów skutkujących alienacją lub limitacją prawa własności została potwierdzona w orzecznictwie Senatu Rządzącego (*Правительствующий сенат*), z jednoczesnym wyjaśnieniem, iż skutek w postaci przejścia praw na nabywcę nieruchomości następuje z chwilą wniesienia umowy w formie aktu notarialnego do księgi wieczystej¹⁰².

W porządku prawnym Królestwa Polskiego przewidziano dwa rodzaje aktów sporządzanych przez notariusza – urzędowe (*actes authentiques*) lub notarialne¹⁰³. Do ich sporządzenia wymagana była obecność jednego bądź dwóch notariuszy, zgodnie z normami prawa cywilnego Królestwa Polskiego bądź Kodeksu handlowego. Z tym, że dwaj notariusze połączeni ze sobą więzami pokrewieństwa nie mogli uczestniczyć w czynnościach mających na celu sporządzenie tego samego aktu. Przepisy ustawy notarialnej rozciągniętej na ziemie Królestwa Polskiego przewidywały udział świadków, niekiedy więcej niż dwóch¹⁰⁴.

Język rosyjski, po rozciągnięciu reform sądowych Aleksandra II na ziemie Królestwa Polskiego, stał się w tych guberniach językiem urzędowym w sądach¹⁰⁵, a tym samym był on używany w praktyce kancelaryjnej nie tylko notariuszy, ale również adwokatów¹⁰⁶. W zasadzie rejenci sporządzający akty notarialne mieli obowiązek korzystania z języka rosyjskiego, zaś w miejscowościach, w których nie było notariusza, a czynności były podejmowane przez sędziów pokoju, funkcjonował analogiczny nakaz prawny. Wyłącznie na żądanie stron notariusz mógł

¹⁰⁰ A. Korobowicz, *Z dziejów notariatu w Królestwie...*, s. 126.

¹⁰¹ J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6.

¹⁰² D. Małec, *Dzieje notariatu polskiego...*, s. 81.

¹⁰³ *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 29, s. 225 (art. 24 i 27); zob. też: R. Sikorski, *Działalność kancelarii notarialnej...*, s. 112.

¹⁰⁴ *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 29, s. 225 (art. 28-29 i 31).

¹⁰⁵ *Postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z d. 20 listopada 1864 r. do okręgu sądowego Warszawskiego. (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.). (Dokończenie)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 24 V (5 VI) 1875, nr 23, s. 177 (art. 241); zob. też: K. Werkowski, *Retrospektywny rzut oka na dzieje notariatu*, „Notariat-Hipoteka: czasopismo poświęcone sprawom ustrojowym i zawodowym notariatu i hipoteki”, Warszawa 1932, nr 23, s. 5/461; H. Szymańska, J. Śmiałowski, *Akta notarialne z terenu Królestwa Polskiego i ich wartość naukowa*, „Archeion”, Warszawa 1959, t. XXX, s. 55.

¹⁰⁶ R. Szczepaniak, *Akta notarialne kaliskie i ich znaczenie dla badań naukowych*, „Rocznik Kaliski”, Kalisz 1976, t. IX, s. 254; zob. też: B. Koredczuk, *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815-1915)*, Wrocław 2011, s. 50.

sporządzić akt w języku polskim. Jednakże, w razie wątpliwości, w tym pojawiających się w trakcie czynności procesowo-sądowych, jako oryginalny traktowany był wówczas akt spisany w języku rosyjskim¹⁰⁷. W praktyce kancelaryjnej notariusze w Warszawskim Okręgu Sądowym napotykali na problem nieznamości języka rosyjskiego wśród osób, które miały pełnić rolę świadka, zwłaszcza w przypadkach sporządzania testamentów. Świadkiem mogła bowiem być osoba, która znała język, w jakim został podyktowany testament¹⁰⁸. Na podstawie norm prawnych dopuszczano także sporządzanie aktów w języku używanym przez ludność miejscową, z tym zastrzeżeniem, iż w razie wystąpienia sporu, strony miały obowiązek przedstawienia sądowi uwierzytelnionego tłumaczenia aktu na język rosyjski¹⁰⁹.

Notariusze w Królestwie Polskim mieli obowiązek wprost wyrażony w ukazie z 19 lutego 1875 roku polegający na konieczności realizacji zasady bezstronności podczas dokonywania czynności notarialnych. W związku z tym notariusz nie mógł podejmować przypisanych jego urzędowi czynności w imieniu ani na rzecz własnej osoby bądź osoby z nim spokrewnionej lub pozostającej pod jego kuratelą. Notariusze stosowali także obowiązujące w guberniach Warszawskiego Okręgu Sądowego miejscowe przepisy i formy sporządzania aktów¹¹⁰.

W zasadzie akty musiały być sporządzane w kancelarii notariusza. Natomiast przepisy ukazu z 19 lutego 1875 roku znały od tej reguły pewne wyjątki. Te same normy nakazywały bowiem stosowanie w tym zakresie postanowień Instrukcji¹¹¹ hipotecznej z 1819 roku. W myśl tych postanowień w przypadku, gdy notariusz sporządzał akt w imieniu osoby, która nie miała możliwości osobistego stawiennictwa w kancelarii z powodu choroby lub z innych ważnych przyczyn, możliwym było udzielenie przez taką osobę pełnomocnictwa do reprezentacji bądź na zasadzie analogii zastosowanie rozwiązania określonego następującą normą Instrukcji hipotecznej: „Rejent kancelarii, mający zapisać na żądanie stron w księdze wieczystej już oprawnej i w zachowaniu pisarza będącej akt, zgłosi się do Pisarza i od niego odbierze księgę, za kwitem podług formy jaką pisarz dla swej pewności dogodną uzna, i takowy akt w miejscu urzędowania kancelarii ziemiańskiej sporządziwszy, księgę zwróci pisarzowi, końcem przełożenia aktu pod rozstrzygnięcie zwierzchności hipotecznej [...]”¹¹².

¹⁰⁷ D. Malec, K. Skupieński, *Notariat polski...*, s. 127; zob. też: S. Kowalska, *Podstawy prawne działalności...*, s. 154.

¹⁰⁸ A. Jałowiecki, *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie (ciąg dalszy)...*, nr 20, s. 316.

¹⁰⁹ D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego...*, s. 80.

¹¹⁰ *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 29, s. 225 (art. 25-26).

¹¹¹ D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego...*, s. 80; S. Kowalska, *Podstawy prawne działalności...*, s. 151.

¹¹² *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 29, s. 225 (art. 32); zob. też: *Высочайшее утвержденное Положенье...*, s. 355 (art. 114); *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, red. S. Zawadzki, t. II, Warszawa 1861, s. 60-61 (art. 124 i 126).

W guberniach Królestwa Polskiego w trakcie procedury poświadczania podpisów nie była stwierdzana zdolność prawna¹¹³. Występowały także problemy w kwestii weryfikacji tego, czy strona dysponowała pełną zdolnością do czynności prawnych. Przykładowo, notariusze nie mieli wystarczających uprawnień, aby stwierdzić, że jakaś osoba na mocy decyzji władz włościąńskich pozostaje pod kuratelą¹¹⁴. Dodatkowo notariusze nie mieli prawa poświadczać podpisów osób, które podpisały się za niepiśmiennego. Wobec powyższego wszelkie czynności, w szczególności upoważnienia dla adwokatów do prowadzenia spraw sądowych, wymagały sporządzenia aktu notarialnego. Ograniczało to w znaczny sposób, ze względu na występujące przy tym koszty oraz uciążliwości, dostęp najuboższej części społeczeństwa do profesjonalnej pomocy prawnej oferowanej przez adwokatów przysięgłych¹¹⁵.

Notariusze w Królestwie Polskim wykonywali czynności pod nadzorem właściwych prezesów sądów okręgowych. Organ ten pełnił także funkcje sądu dyscyplinarnego. Katalog kar dyscyplinarnych obejmował: wypomnienie, przestrogę, naganę bez wpisu do akt służby, przeniesienie notariusza do innej miejscowości, oddalenie z urzędu i areszt do siedmiu dni¹¹⁶. Procedura rozpatrywania spraw dyscyplinarnych przewidywała zasadę niewszczywania postępowań po upływie roku od momentu popełnienia deliktu dyscyplinarnego. Sąd okręgowy na posiedzeniu tajnym decydował na wstępnym etapie postępowania o możliwości rozpatrywania danej sprawy, z uwzględnieniem akt oraz informacji pozostającej z nią w związku. Postępowanie dyscyplinarne wszczęte na skutek skargi prywatnej nie mogło zostać przerwane, choćby skargę wycofano. Obwiniony mógł składać wyjaśnienia zarówno ustnie, jak i pisemnie. Udział obrońcy był wykluczony, chyba, że postępowanie dyscyplinarne toczyło się w trybie jawnym. Możliwe było zastosowanie instytucji wyłączenia sędziego. Od wyroków sądów w sprawach dyscyplinarnych zarówno skazanemu, jak i prokuratorowi przysługiwało prawo złożenia odwołania w ciągu tygodnia od ogłoszenia wyroku. Wyroki zapadłe w instancji wyższej były ostateczne. O ich treści był informowany minister sprawiedliwości. W razie ujawnienia w trakcie postępowania dyscyplinarnego czynów podlegających ustawie karnej sprawa dyscyplinarna była przerywana, obwiniony zaś stawał przed sądem karnym¹¹⁷.

Do kosztów notarialnych zaliczano opłaty i zapłaty. Do pierwszej kategorii zaliczano opłaty stemplowe powstające przy sporządzeniu aktu oraz opłaty od aktów notarialnych. Druga

¹¹³ J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6.

¹¹⁴ *Pytania prawne. II. Pytania dotyczące notariatu*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 21 X (2 XI) 1895, nr 44, s. 701.

¹¹⁵ J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 5; zob. też: A. Muczkowski, *Austriacka ustawa notarialna...*, s. 125.

¹¹⁷ A. Muczkowski, *Austriacka ustawa notarialna...*, s. 126.

kategoria kosztów obejmowała zapłaty dla notariuszy za sporządzanie aktów i poświadczeń, a także zapłaty za wypisy i kopie aktów niehipotecyjnych zdeponowanych w archiwach hipotecyjnych. Wysokość kosztów ponoszonych przez strony w związku ze sporządzeniem aktu podlegającego wykonaniu na terenie guberni wchodzących w skład Warszawskiego Okręgu Sądowego określały przepisy ogólne zawarte w ustawie notarialnej z dnia 14 kwietnia 1866 roku. Natomiast opłaty stemplowe pobierano zgodnie z przepisami ustawy o opłacie stemplowej. Analogicznie do przepisów obowiązujących w Cesarstwie Rosyjskim, w Królestwie Polskim obowiązywała także opłata od aktów notarialnych według miejsca sporządzenia aktu. Jej stawkę ustalano na mocy sygnowanego przez cesarza Aleksandra II ukazu z 11 grudnia 1870 roku. Oddzielną opłatą była ta pobierana przez notariuszy na rzecz skarbu monarchii, której podstawą było sporządzenie aktu mającego za przedmiot „nabycie lub ustąpienie praw”. Niezależnie od wymienionych kosztów notariusz miał prawo pobierać wynagrodzenie zgodnie z ustaloną na okres trzech lat taksą. Taksa ustalana była na drodze ukazu cesarskiego, po uprzednim wyrażeniu opinii ministra spraw wewnętrznych i ministra finansów. Wszelkie czynności dokonane przez notariusza, za które pobrał on wynagrodzenie wyższe, aniżeli wynikało to z obowiązującej takсы, uznawano za nieważne¹¹⁸. Jednocześnie podkreślenia wymaga fakt, iż w Królestwie Polskim wyłączono zatem obowiązywanie normy, zgodnie z którą notariusze mieli prawo pobierać wynagrodzenie za podejmowane przez nich czynności w wysokości ustalonej na drodze dobrowolnej umowy ze stroną¹¹⁹.

Zgłaszane potrzeby zmian

W kolejnych dekadach od momentu wejścia w życie w Królestwie Polskim w 1 lipca 1876 roku rosyjskiej ustawy o notariacie stosowanie w praktyce norm w niej zawartych nasuwało różne pytania i wątpliwości. Wprawdzie dyskutowane w kręgach prawniczych szczegółowe kwestie w obszarze statusu prawnego notariuszy nie przełożyły się na zasadnicze zmiany w organizacji notariatu w Królestwie Polskim, niemniej świadczyły one o zarysowujących się tendencjach rozwojowych tej grupy zawodowej i nakreślania głównych obszarów postulowanych korekt w tej dziedzinie. Z pewnością jedną z pilniejszych potrzeb zgłaszanych przez notariuszy Królestwa Polskiego była sprawa podniesienia cenzusu wykształcenia wśród przedstawicieli tej profesji. Propozycje w tym zakresie sformułowano wyraźnie w połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. Dodawano przy tym, iż osoby legitymujące się wyższym

¹¹⁸ *Przepisy o stosowaniu do okręgu...*, nr 29, s. 225-226 (art. 42-47); R. Sikorski, *Działalność kancelarii notarialnej...*, s. 112.

¹¹⁹ J. Glass, *Ustrój notariatu w kilku...*, s. 6.

wykształceniem powinny zostać dopuszczone do urzędu notariusza, a zarazem te same osoby powinny zostać zwolnione z obowiązku uiszczania kaucji zabezpieczającej, co łączyło się z kolei z artykułowaniem poglądu na temat zniesienia cenzusu majątkowego dla kandydatów do tego zawodu. W nawiązaniu do kwestii zoptymalizowania kryteriów doboru notariuszy w Królestwie Polskim, podczas tych samych dyskusji, ich uczestnicy opowiadali się jednocześnie za utrzymaniem praktycznego charakteru egzaminu kwalifikacyjnego. Inne zagadnienia, dyskutowane paralelnie, dotyczyły także sprawy łączenia wykonywania urzędu notariusza z funkcjami tłumacza przysięgłego¹²⁰. W praktyce brak wyższego wykształcenia nie wykluczał możliwości pracy w charakterze notariusza, jednak jego posiadanie sprzyjało otrzymaniu awansu na urząd sekretarzy sądowych lub sędziów śledczych¹²¹.

Natomiast w 1897 roku notariusz warszawski Aleksander Jałowiecki, w ramach projektu zmiany ustaw sądowych obowiązujących od 1876 roku w Królestwie Polskim, zaproponował, aby katalog kryteriów, które powinien spełniać kandydat do objęcia urzędu notariusza, poszerzyć o kwalifikację w postaci posiadania co najmniej pięcioletniej praktyki sądowej lub sprawowania przez taki sam okres funkcji pomocnika adwokata przysięgłego. Ten sam autor podkreślił, iż przez przeszło dwadzieścia lat obowiązywania ustaw sądowych w Królestwie Polskim ukształtowała się dość liczna grupa absolwentów wydziałów prawa, którzy mogliby zasilić notariat i profesjonalnie sprawować powierzone im urzędy. Tym samym obawa o niedostateczną liczbę osób wykwalifikowanych, która legła u podstaw decyzji o fakultatywnym posiadaniu przez kandydatów do służby w notariacie wyższego wykształcenia, nie miała dalszego uzasadnienia. Jego zdaniem, wprowadzenie zmian w tym zakresie spowodowałoby podniesienie morale wśród osób wykonujących tę profesję, dzięki temu, że do „korporacji notariuszów” wprowadzono by „odpowiednich ludzi, a nie tych którzy z braku wszelkiego innego zajęcia, marząc o niepomiaralnych zyskach, ubiegają się o posady notariuszów i zdobywają je, dzięki obecnej nieokreślonej właściwie pozycji notariuszów”¹²².

Debata tocząca się w kręgu notariuszy, głównie praktykujących w Warszawie, miała za swój przedmiot także sprawy polepszania funkcjonowania i organizacji notariatu. W tej dziedzinie formułowano publicznie pytania w zakresie możliwości przyznania notariuszom uprawnień przechowywania w kancelariach przez dłuższy czas pobranych przez nich od stron opłat i należności bez konieczności natychmiastowego odesłania ich do właściwych instytucji.

¹²⁰ *Pytania prawne. II. Pytania dotyczące notariatu...*, s. 700; zob. też: S. Piątkowski, *Między kapłaństwem a rzemiosłem. Notariusz i jego praca w publicystyce „Gazety Sądowej Warszawskiej”*, [w:] *Notariat na ziemiach...*, s. 85.

¹²¹ A. Chwalba, *Polacy w służbie Moskali*, Warszawa 1999, s. 196.

¹²² A. Jałowiecki, *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie...*, nr 19, s. 300.

Zwolennicy zmian idących w kierunku zwiększenia stopnia transparentności tych przepływów finansowych proponowali, aby utworzyć dedykowane tym operacjom księgi pieniężne, z jednoczesnym określeniem procedury gwarantującej bezpieczeństwo pobierania, deponowania i wydatkowania środków finansowych¹²³.

Wielu trudności przysparzał notariuszom w Królestwie Polskim obowiązek osobistego przebywania w kancelarii przez sześć określonych i zatwierdzonych przez sąd okręgowy godzin. Budzącą wątpliwości sprawą pozostawała zwłaszcza absencja notariusza spowodowana nagłą ciężką chorobą lub urlopem. Osoby sprawujące ten urząd przedstawiały występujące w praktyce problemowe przypadki braku możliwości przedstawienia osoby na zastępstwo lub niedysponowania, przede wszystkim w mniejszych miejscowościach, pomocnikami notariusza (dependentami)¹²⁴, którzy mogli wykonywać niektóre obowiązki kancelaryjne podczas nieobecności notariusza. Na tej niwie w 1895 roku zgłoszono postulat, zgodnie z którym najodpowiedniejszym rozwiązaniem miało być nadanie prezesom sądów okręgowych kompetencji ustanawiania, w wyżej określonych przypadkach, tymczasowego zastępstwa pośród pozostałych miejscowych notariuszy. Przy tej okazji podkreślano także, iż ta sama norma nakazująca stałe przebywanie notariusza w kancelarii, powoduje, iż w praktyce za niezgodne z prawem mogło być uznane postępowanie osób pełniących ten urząd, które w celach służbowych obejmujących wykonanie czynności w rewirze danego sądu okręgowego, opuszczają kancelarie na dłuższy czas¹²⁵. W praktyce kancelaryjnej problem z wypełnieniem normy stałego przebywania w kancelarii spotykał notariuszy mających do wypełnienia obowiązek dostarczenia wezwania stronom, które zamieszkiwały dalekie rewiry danego okręgu sądowego¹²⁶.

Dyskusja, która toczyła się w Imperium Rosyjskim na temat statusu prawnego notariatu, skutkowałą zgłaszaniem przez notariuszy w Królestwie Polskim postulatów, które były wyrażane na szpaltach prasy prawniczej. Aspektem koncentrującym uwagę środowisk

¹²³ *Pytania prawne. II. Pytania dotyczące notariatu...*, s. 700.

¹²⁴ Funkcję zastępcy notariusza pełnił urodzony 28 listopada 1871 roku we wsi Potok (gubernia kielecka, powiat stopnicki) Ludwik Szlomek. Posadę tę zajmował do 1914 roku. W 1929 roku został mianowany notariuszem przy Sądzie Okręgowym w Nowogrodku z siedzibą w Mirze. W 1933 roku przeniesiono go na krótki okres do Dąbrowicy (Sąd Okręgowy w Równem). Po wejściu w życie w grudniu 1933 roku reformy notariatu został oddelegowany do pełnienia funkcji notariusza w Działoszycach (Sąd Okręgowy w Kielcach). Na tym stanowisku pracował do 1937 roku. Z powodu wystąpienia w Działoszycach olbrzymiej powodzi zawnioskował o przeniesienie do Tykocina (Sąd Okręgowy w Łomży), gdzie pracował do 1939 roku; zob.: Archiwum Państwowe w Białymstoku, zespół nr 277, sygn. 5/2, maszyn., *Mój życiorys*. Sąd Okręgowy w Białymstoku. Akta notariusza Ludwika Szlompki w Tykocinie, k. 40.

¹²⁵ *Pytania prawne. II. Pytania dotyczące notariatu...*, s. 700-701.

¹²⁶ Z. [sygn. nierozwiązana], *Uwagi nad ustawą o notariacie. Przyczynek do zamierzonej reformy sądowej (ciąg dalszy)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 29 XI (11 XII) 1897, nr 50, s. 801.

prawniczych był zakres kompetencji notariuszy. Proponowano przy tym poszerzenie katalogu czynności, które mogły zostać poświadczone przez osobę pełniącą ten urząd. Wymieniano następujące: przybicie towaru, potwierdzenie tożsamości czy też poświadczenie zgodności tłumaczenia dokumentów z języków obcych na język rosyjski¹²⁷.

Kolejne wątpliwości dotyczyły opłat pobieranych przez notariuszy za akt z uwzględnieniem miejsca jego sporządzenia. W tym przypadku ukształtowała się dość powszechna praktyka, zgodnie z którą strony rezygnowały z inicjowania dokonywania aktów notarialnych i poświadczeń, w zamian zaś poprzestawały wyłącznie na uzyskiwaniu w kancelariach notarialnych poświadczeń tożsamości podpisów. Pytania były także formułowane w sprawie objęcia wynagrodzeniem określonym w taksie czynności polegających na przygotowaniu projektów aktów. Notariusze w Królestwie Polskim zgłaszając ten postulat argumentowali, iż w ich codziennej działalności, uzgodnienie projektu ze stroną, wymagało częstokroć o wiele większego nakładu pracy, aniżeli ten ponoszony na przygotowanie samego aktu notarialnego. Jeszcze inną kwestią pozostawała kolejna problematyczna kwestia ustalenia wysokości takiego rodzaju dodatkowego wynagrodzenia¹²⁸. Pod koniec XIX wieku zgłaszano z kolei potrzebę zmiany obowiązującej od dwudziestu jeden lat taksy notarialnej w taki sposób, aby spełniała ona zasadę słuszności wynagrodzenia. Chodziło w szczególności o zróżnicowanie nakładu pracy poświęconego na sporządzanie aktów opiewających na taką samą sumę. Suma stanowiła bowiem podstawę naliczenia wynagrodzenia według określonej taksy. Rejenci w Królestwie Polskim podawali przy tym przykład sporządzenia aktu działu lub spółki o wartości 1000 rubli a obligami lub kwitami wystawionymi na taką samą wartość¹²⁹.

Sfera wynagrodzenia notariuszy za ich pracę pozostawała jedną z najbardziej dyskutowanych i krytykowanych. Pod koniec XIX wieku kolejnym jej przejawem była sprawa budząca wśród miejscowych notariuszy wiele kontrowersji. Autorzy postulatów w tej dziedzinie konstatowali bowiem, iż występowała pilna potrzeba nowelizacji norm ustawy z dnia 14 kwietnia 1866 roku o notariacie, zgodnie z którą w całym Cesarstwie Rosyjskim, a nie wyłącznie w Królestwie Polskim, notariusze nie mogliby ustalać na drodze umowy ze stroną wynagrodzenia za sporządzenie aktu oraz inne czynności notarialne. Ich zdaniem obowiązywanie przepisów o takiej treści „ubliżało godności notariusza oraz wyradzało mnóstwo nieporozumień i narzekania”. To samo środowisko, obok zapytania, czy istniejąca

¹²⁷ *Pytania prawne. II. Pytania dotyczące notariatu...*, s. 701.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 701.

¹²⁹ Z. [sygn. nierozwiązana], *Uwagi nad ustawą o notariacie. Przyczynek do zamierzonej reformy sądowej (dokończenie)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 13 (25) XII 1897, nr 52, s. 833.

ówcześniej taksa utrzymywała się na odpowiednio wysokim poziomie, zgłosiło zarazem koncepcję postulującą ustalenie w ramach taksy – stałego wynagrodzenia dla notariusza¹³⁰.

Notariusze z terenu Królestwa Polskiego dostrzegali także nieprawidłowości w dziedzinie procedury rozpatrywania skarg na czynności podejmowane przez osoby pełniące ten urząd. Argumentem dodatkowym pozostawała długość rozpatrywania tego typu wniosków. Z tego powodu proponowali oni, aby skarga złożona przez stronę rozpoznawana była na najbliższym posiedzeniu sądu okręgowego. Dla sądu przewidywano także obowiązek niezwłocznego zakomunikowania skarżącemu rozstrzygnięcia. Natomiast apelację miała rozstrzygać izba sądowa, także, na najbliższej sesji. Ponadto postulowano, aby złożenie skargi na rejenta, jak też załączanie wszelkich dokumentów oraz wnoszenie apelacji były zwolnione z opłat stemplowych¹³¹.

Podsumowanie

Struktura i działalność notariatu w Królestwie Polskim po 1876 roku zostały w zasadzie zunifikowane z ustrojem notariatu w Imperium Rosyjskim. Pojawiające się odrębności, odróżniające ziemie Królestwa Polskiego od pozostałych części Cesarstwa, dotyczące obowiązywania przepisów prawa hipotecznego oraz Kodeksu Napoleona, braku funkcjonowania instytucji starszego notariusza, a także, przykładowo, odmiennych przepisów w zakresie opłat stemplowych czy faktycznych problemów występujących w obszarze zastosowania języka rosyjskiego w trakcie czynności notarialnych, nie przełamało ogólnej tendencji unifikacyjnej. Ich istnienie nie zmieniło także ogólnych kierunków polityki władz rządowych wobec tych ziem, co z kolei sprawiło, iż samorząd notariuszy nie mógł zostać ustanowiony do końca okresu istnienia Królestwa Polskiego. Postulaty płynące od środowiska notariuszy Królestwa Polskiego o potrzebie wprowadzenia zmian, choć dość liczne i mające na celu profesjonalizację działalności tej grupy zawodowej, także pozostawały w większości wyłącznie w sferze koncepcyjnej, nie napotykaając ostatecznie na reakcję prawodawcy.

Bibliografia

Źródła archiwalne (maszynopisy)

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Sąd Okręgowy w Białymstoku, Akta notariusza Ludwika Szlompki w Tykocinie, zespół nr 277, sygn. 5/2.

¹³⁰ *Pytania prawne. II. Pytania dotyczące notariatu...*, s. 701.

¹³¹ Z. [sygn. nierozwiązana] z, *Uwagi nad ustawą o notariacie...*, nr 50, s. 801.

Źródła drukowane

Allerhand M., *Prawo o notariacie*, Lwów 1934.

Drzewiecki H., *Zarys dziejów notariatu w Polsce*, Warszawa 1927.

Glass J., *Sprawozdanie z lustracji hipotecznej na ziemiach wschodnich i w okręgu białostockim*, Kraków 1926.

Glass J., *Zarys prawa hipotecznego w byłym Królestwie Polskim*, Warszawa-Kraków [1922].

Muczkowski S., *Austriacka ustawa notarialna z dnia 25 lipca 1871 roku historycznie i porównawczo objaśniona*, Kraków 1887.

Niemirowski A., *Przegląd ustaw notarialnych obowiązujących obecnie w Europie*, Warszawa 1880.

Niemirowski A., *Wykład notaryatu dziejowy i porównawczy. Część szczególna*, Warszawa 1876.

Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim, red. S. Zawadzki, t. II, Warszawa 1861.

Васьковский Е., *Учебник гражданского права*, т. 2, Санкт-Петербург 1896.

Фемелиди А., *Русский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апр. 1866 г.: Пособие к изучению русского нотариального права*, Санкт-Петербург 1902.

Akty normatywne

Высочайше утвержденное Положение о нотариальной части, 14.04.1866 (43186), Полное собрание законов Российской Империи, т. 41, ч. 1, Санкт-Петербург 1868.

Правила о применении к Варшавскому Судебному Округу Положения о нотариальной части, 14 апреля 1866 года, Положения о нотариальной части (54401), Полное собрание законов Российской Империи, т. 50, ч. 1, Санкт-Петербург 1877.

О введении в действие Судебных Уставов 20 ноября 1864 года в Царстве Польском, Полное собрание законов Российской Империи, т. 50, ч. 1, Санкт-Петербург 1877.

Czasopisma

F. [sygn. nierozwiązana], *Projekt hipoteczny*, „Przegląd Wileński”, 8 XI 1913, nr 41-43.

Glass J., *Ustrój notariatu w kilku najważniejszych państwach europejskich*, „Przegląd Notarialny” 1933, nr 6.

J. Ch. [sygn. nierozwiązana], *Art. 220 ustawy notarialnej*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 29 VII (11 VIII) 1900, nr 32.

- Jałowiecki A., *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 26 IV (8 V) 1897, nr 19.
- Jałowiecki A., *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie (ciąg dalszy)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 3 (15) V 1897, nr 20.
- Jałowiecki A., *Zmiany pożądane w ustawie o notariacie (dokończenie)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 17 (29) V 1897, nr 22.
- Łada J., *Z codziennej praktyki – do dyskusji. Jeszcze w sprawie opłat od wezwań notarialnych*, „Notariat-Hipoteka. Czasopismo poświęcone sprawom ustrojowym i zawodowym notariatu i hipoteki”, Warszawa 1932, nr 33.
- Łuniewski H., *Materiały do zmian w ustawach sądowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 18 (30) III 1895, nr 13.
- m. [sygn. nierozwiązana], *Adolf Witold Aleksandrowicz (wspomnienie pozgonne)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, *Postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z d. 20 listopada 1864 r. do okręgu sądowego Warszawskiego (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 (17 kwietnia) 1875, nr 16.
- Postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z d. 20 listopada 1864 r. do okręgu sądowego Warszawskiego. (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.). (Dokończenie)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 24 V (5 VI) 1875, nr 23.
- Przepisy o stosowaniu do okręgu sądowego warszawskiego Najwyżej zatwierdzonego 14 kwietnia 1866 r. postanowienia o notariacie (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 (17 VII) 1875 r., nr 28.
- Przepisy o stosowaniu do okręgu sądowego warszawskiego Najwyżej zatwierdzonego 14 kwietnia 1866 r. postanowienia o notariacie (Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r.). Dokończenie*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 (17 VII) 1875 r., nr 29.
- Pytania prawne. II. Pytania dotyczące notariatu*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 21 X (2 XI) 1895, nr 44.
- Światopełk-Zawadzki J., *Reforma notariatu*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 5 (18) II 1905, nr 7.
- Warszawa 5 VII 1913, nr 27.
- Werkowski K., *Retrospektywny rzut oka na dzieje notariatu*, „Notariat-Hipoteka: czasopismo poświęcone sprawom ustrojowym i zawodowym notariatu i hipoteki”, Warszawa 1932, nr 23.

- Z. [sygn. nierozwiązana], *Uwagi nad ustawą o notariacie. Przyczynek do zamierzonej reformy sądowej (ciąg dalszy)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 29 XI (11 XII) 1897, nr 50.
- Z. [sygn. nierozwiązana], *Uwagi nad ustawą o notariacie. Przyczynek do zamierzonej reformy sądowej (dokończenie)*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 13 (25) XII 1897, nr 52.
- Z ustawy stemplowej. Decyzja Ogólnego Zebrania Wydziałów Sądu Okręgowego w Warszawie*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 12 XI 1910, nr 46.

Opracowania

- Bereza A., W. Okniński, *Sądownictwo siedleckie. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2010.
- Chwalba A., *Polacy w służbie Moskali*, Warszawa 1999.
- Czapska M., Szabat B., Zięba J., *Adwokatura świętokrzyska. Zarys dziejów od początku XIX wieku*, Kielce 2013.
- Danieluk J., *Funkcjonowanie notariatu w Cesarstwie Rosyjskim na przykładzie akt zespołu Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, Białystok 2018, t. XVII, z. 1.
- Dymmel A., *Akta notarialne w badaniach bibliologa*, [w:] *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2004.
- Dymmel A., *Wartość lubelskich akt notarialnych jako źródła do badań prywatnych księgozbiorów duchowieństwa w pierwszej połowie XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, Lublin 2018, t. 110.
- Glass J., *Zamiast wstępu do prawa hipotecznego*, Warszawa 1918.
- Górak A., Latawiec K., *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839-1918*, Lublin 2015.
- Koredczuk B., *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815-1915)*, Wrocław 2011.
- Korobowicz A., *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876-1915*, Lublin 1995.
- Korobowicz A., *Z dziejów notariatu w Królestwie Polskim 1876-1915*, [w:] *Państwo, prawo, myśl prawnicza: prace dedykowane profesorowi Grzegorzowi Leopoldowi Seidlerowi w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. idem, L. Leszczyński, A. Pieniążek, Lublin 2003.
- Kowalska S., *Podstawy prawne działalności notariuszy kaliskich w okresie międzywojennym*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe miasta Kalisza i regionu południowej Wielkopolski*, red. eadem, Poznań-Kalisz 2013.

- Kozak S., *Akta notarialne jako źródło historyczne. Metodologia i kierunki badań, postulaty badawcze*, „Studia Źródłoznawcze”, Warszawa 2009, t. XLVI.
- Kozak S., *Reprezentatywność galicyjskich akt notarialnych z zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu*, „Archeion”, Warszawa 1997, t. XCVIII.
- Kozak S., *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004.
- Kubicki T., *Ustalanie tożsamości stron w świetle obowiązujących na ziemiach Królestwa Polskiego w XIX wieku przepisów notarialnych i hipotecznych a praktyka*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, Kraków 2012, t. XV.
- Kuryłowicz M., *Z historiografii notariatu w Polsce*, „Rejent”, Warszawa 1999.
- Latawiec K., „*Gubernskie Wiedomości*” jako źródło do badań nad notariatem Królestwa Polskiego drugiej połowy XIX wieku (na przykładzie guberni radomskiej), [w:] *Notariat na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Ustawodawstwo – edukacja – piśmiennictwo*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2006.
- Latawiec K., *Akta notarialne jako źródło badań nad ludnością rosyjską w Królestwie Polskim między powstaniem styczniowym a pierwszą wojną światową*, [w:] *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2004.
- Latawiec K., Górak A., Legieć J., Bogdanow S., *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839-1918. Słownik biograficzny. Ministerstwo Finansów*, t. II, Lublin 2016.
- Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.
- Malec D., Skupieński K., *Notariat Polski. Historia i współczesność*, Warszawa 2006.
- Malec D., *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.
- Mazurkiewicz J., *Znaczenie akt notarialnych dla badań nad własnością w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin 1965, sectio F, vol. XX.
- Nowak M., Ruszkowska M., *Notariusze sądu okręgowego i sądów pokoju guberni kieleckiej w latach 1876-1915 – próba charakterystyki*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, t. I, Radzyń Podlaski 2008.
- Oleszko A., *Ustrój polskiego notariatu*, Kraków 1999.
- Piåtkowski S., *Między kapłaństwem a rzemiosłem. Notariusz i jego praca w publicystyce „Gazety Sądowej Warszawskiej”*, [w:] *Notariat na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Ustawodawstwo – edukacja – piśmiennictwo*, red. idem, K. Skupieński, Radom 2006.

- Sikorski R., *Działalność kancelarii notarialnej pod koniec XIX i w pierwszych latach XX wieku oraz po odzyskaniu niepodległości, w świetle przepisów i zachowanej dokumentacji zespołu archiwalnego: Kancelaria notariusza Stanisława Leopolda Biernackiego w Częstochowie*, „Ziemia Częstochowska”, Częstochowa 2016, t. XLII.
- Smyk G., *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864-1915*, Lublin 2011.
- Sójka-Zielińska K., *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Szczepaniak R., *Akta notarialne kaliskie i ich znaczenie dla badań naukowych*, „Rocznik Kaliski”, Kalisz 1976, t. IX.
- Szumski J., *Inwentarz zespołu akt Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie [1581-1882] 1883-1915 [1920-1930]: indeks osobowy*, Białystok 2012.
- Szymańska H., Śmiałowski J., *Akta notarialne z terenu Królestwa Polskiego i ich wartość naukowa*, „Archeion”, Warszawa 1959, t. XXX.
- Ślusarczyk W., *Ordynacja krakowskiej jurydyki Wygoda z 6 czerwca 1759 r.*, „Krakowskie studia z historii państwa i prawa”, Kraków 2008, t. 2.
- Tarkowski M., *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018.
- Управленческая элита Российской империи. История министерств 1802-1917*, ред. Б. Ананич, Р. Ганелин, В. Плешков, А. Соколов, А. Цамутали, В. Чернуха, Санкт-Петербург 2008.

Summary

The notary in the Russian Empire and the Kingdom of Poland – manifestations of unification and separateness (1866-1915)

The article is a cross-sectional look at the institution of the notary in the Russian Empire and the Kingdom of Poland. It presents the norms of functioning of a notary based on Russian regulations in the form of the *ukaz* of April 14, 1866 and the *ukaz* of February 19, 1876. The article focuses on the analysis of printed sources, including archival sources and press articles published in the 19th and early 20th centuries. Its author was looking for an answer to the following questions: how the norms of both legal acts were implemented in practice in the Kingdom of Poland and what demands were made by the notary community in connection with the general attempt to unify the notarial system in the Kingdom of Poland and the Russian Empire after 1876.

Key words: notary, unification, administration of justice, notarial activities, Russian Empire, Kingdom of Poland